

Dél-afrikai Köztársaság

Búr Gábor

A Dél-afrikai Köztársaság az afrikai kontinens déli csücskében, a 35. és 22. déli szélességi fokok között fekvő, 1 219 602 km² területű, földrajzi kiterjedését tekintve hazánknál majdnem pontosan 13-szor nagyobb állam. Szomszédai Namíbia, Botswana, Zimbabwe, Mozambik és Szváziföld, illetve a területébe beékelődő Leshoto. Szárazföldi határának hossza 4991 km, ebből Namíbiával 967 km, Botswanával 1969 km, Zimbabweval 225 km, Mozambikkal 491 km, Szvázifölddel 430 km, Leshotóval 909 km közös határszakaszon osztozik. A határok meghúzására jórészt a 19. század végén került sor, a brit, német és portugál gyarmatosítók közötti megállapodások révén. Az országnak közel 3 ezer kilométer hosszú tengeri határa van, nyugati irányból az Atlanti-óceán, déli és délkeleti irányból az Indiai-óceán mossa partjait. A partvonal jórészt tagolatlan, kevés az öböl és a félsziget, a szárazföld meredeken süllyed bele a gyorsan mélyülő tengerbe. Nagyon kevés a sziget a szárazföld előtt, s azok is nagyon szerény méretűek. Az egyetlen kivételt a Prince Edward-szigetek jelentik közel kétezer kilométerre délkeleti irányba a partoktól. A két, stratégiai fekvésű, ám zord klímájú vulkanikus sziget lakatlan.¹ A két óceánpart az egymással ellentétes irányú és hőmérsékletű tengeráramlások miatt is eltérő éghajlatú, a meleg Agulhas-áramlás felelős KwaZulu-Natal meleg és csapadékos éghajlatáért, míg a hideg Benguela-áramlat a nyugati partvidék mentén mérsékeltebb, de száraz éghajlatot okoz. Ugyanakkor ez a hideg áramlás járul hozzá az atlanti partvidék rendkívüli halbőségéhez.

Dél-Afrika felszíne túlnyomórészt magasföld, a központi plató, a füves szavannás Highveld tengerszint feletti magassága 900 és 2000 méter közötti. Az ország legmagasabb pontja a Sárkány-hegységben (Drakensberge) emelkedő 3450 méter magas Mafadi, amely a Dél-afrikai Köztársaság és Leshoto határán fekszik. Dél-Afrika területének nagyobb hányada száraz éghajlatú, északnyugati részét a Namib-sivatag és a félsivatagos Karoo foglalja el, s mindössze a délkeleti egytizede nem tekinthető csapadékhányosnak. Ennek ellenére számos nagyobb folyó szeli át, a legnagyobb a 2160 km hosszú – s az Atlanti-óceánba torkolló – Oranje, számos mellékfolyóval, mint például a Vaal. Az ország másik nagy folyója, az 1750 km hosszú Limpopo, az Indiai-óceánba torkollik. A térség régóta küzd az elégtelen vízkészlet problémáival, a gátak, víztározók, folyóelterelések lehetőségeit már szinte teljes mértékben kihasználták, a tartalékok csökkennek. Az intenzív vízfelhasználás miatt az Oranje ma már csak feleannyi vizet szállít az óceánba, mint korábban. Mivel a tágabb régió is hasonló problémával néz szembe, a víz importja sem jöhet szóba

¹ A Prince Edward-szigeteket már a 17. században felfedezte egy holland hajós, de a viharos tenger egészen a 19. századig megakadályozta a partraszállást. A brit uralmat 1947-ben váltotta fel az akkori Dél-afrikai Unió fennhatósága. Feltételezések szerint a szigetek közelében hajtott végre a Dél-afrikai Köztársaság és Izrael közös kísérleti atomrobbantását 1979. szeptember 22-én, amelyet egy addigra már elavult amerikai Vela-műhold észlelt, de a felvételek minősége az egyértelmű bizonyítást nem tette lehetővé.

Dél-Afrika számára. A gyors népességnövekedés, a vezető gazdasági körzetek egyre jelentősebb lakosságkoncentrációja felerősítik a vízellátás problémáját. A dél-afrikaiak napi átlagban 235 liter vizet fogyasztanak, ami a 173 literes világátlag feletti (ez a legtöbb afrikai ország fogyasztásának többszöröse, de alig fele az USA átlagának), ám a különbség nem a pazarló fogyasztással, hanem a vezetékek jelentős veszteségeivel és a széntüzelésű erőművek hűtőtornyainak nagy vízigényével magyarázható.²

Társadalom

A Dél-afrikai Köztársaság lakosságának száma 2017. július 1-jén a becslések szerint 56,5 millió fő volt. Ez közel ötmillió növekedést jelent az utolsó, 2011-es népszámlálás hasonló adatahoz képest. 2015-ben a várható élettartam 62,9 év volt, 61,2 év a férfiak, 66,7 év a nők körében. Az ország népessége fiatal, 29,6%-a 15 év alatti.³ Az utolsó, 2011-es népszámlálás adatai szerint a teljes népességen belül az afrikaiak (feketék) aránya 79,2%, a félvér „színesek” (coloured) és az európai származású fehérek aránya egyaránt 8,9%, míg az indiai (ázsiai) népesség 2,5%.⁴ A népességnövekedés az 1970-es, 1980-as években érte el csúcspontját, akkoriban meghaladta az évi 2,5%-ot. Főként a HIV-fertőzés és az AIDS elterjedése miatt (a 20. század végén az országban regisztrálták a világon a legtöbb HIV-pozitív embert, több mint ötmillió főt) a 21. század első éveiben a népességnövekedés jelentősen csökkent, 2002–2003-ban már csupán évi 1,17% volt. A HIV-fertőzés elleni küzdelem eredményeként a népességnövekedés azóta minden évben meghaladja az előző évit, s 2016–2017-re visszakúszott 1,61%-ra. Ez a növekedés alapvetően a fekete népesség körében jelentkezik, az öt év alatti korcsoportban arányuk már megközelíti a 90%-ot, míg a fehérek aránya ebben a korcsoportban 5% alá került.⁵

Az országnak 11 hivatalos nyelve van. A legtöbben több nyelvet is beszélnek, az első nyelv szerinti megosztásban a zulut 24,6%, a kosztát 17%, az afrikaanst 12,1%, a pedit 9,5%, az angolt 8,3%, a cwánát 8,8%, a szotót 8%, a congát 4,2%, a szvázit 2,6%, a vendát 2,4%, a ndebelét 1,6% beszéli.⁶ Az angol a közvetítőnyelv, a közigazgatás, az oktatásügy, a kultúra nyelve. Az 1994 előtti apartheid idején az afrikaans privilegizált helyzetben volt, a hatalom bevallottan törekedett az angollal egyenrangúsítani, sőt ahol csak lehetett, domináns nyelvvé tenni. Ez visszaütött az apartheid bukása után, így ma már az egykor afrikáner kulturális fellegetvárnak számító egyetemeken is követelik a fekete hallgatók a kizárólag angol nyelven tartott előadásokat. 2015-ben még a legnagyobb hagyományokkal rendelkező, elit Stellenbosh Egyetem is áttért az angol nyelvű előadásokra.⁷

A Dél-afrikai Köztársaság alkotmányában deklaráltan szekuláris állam. A népesség döntő része 80%-ot meghaladó arányban a keresztény egyházak híve. A keresztény közösség

² DONNENFELD 2018.

³ 2016/17 South Africa Yearbook: Land and its people (s. a.).

⁴ Percentage of population of South Africa by population group. National overview (2011).

⁵ Mid-year population estimates 2017 (2017).

⁶ 2016/17 South Africa Yearbook: Land and its people (s. a.).

⁷ A Stellenbosh Egyetem a következő nyilatkozatot tette: „The primary language of communication and administration at Stellenbosch University will be English, with Afrikaans and IsiXhosa as additional languages.” (FRASER 2015.)

igen sokféle, a katolikusokon kívül a legtöbb protestáns egyház is képviselteti magát, különösen a Holland Református Egyház, az Anglikán Egyház, a metodisták stb. Az elmúlt évszázadban számos önálló afrikai egyház is alakult, amelyek közül több a szinkretizmus jegyeit viseli. A hagyományos afrikai hitvilág képviselői mára csupán a népesség alig 2%-át teszik ki. Ennél is kevesebben vannak az iszlám (1,5%), a hinduizmus (1,2%) és a judaizmus (0,2%) hívei. Afrikai összehasonlításban jelentős a vallástalanok aránya (16%). Dél-Afrikában nincsenek komoly vallási konfliktusok, még az iszlám extrémizmus sem tudta megvetni a lábát. A nem keresztények ugyanakkor például sérelmezik, hogy az ország hivatalos ünnepnapjai között kizárólag keresztény ünnepek szerepelnek.⁸

A dél-afrikai az egyik leegyenlőtlenebb társadalom Földünkön. A népesség 10%-a kezében összpontosul a jövedelmek 55–60%-a, ez az arány a fejlett ipari társadalmakban átlagosan 20–35%. Még ennél is egyenlőtlenebb a vagyon elosztása, a felső 10% kezében összpontosul az ingatlanok, a nyugdíjalapok, a részvények 90–95%-a, míg a fejlett ipari társadalmakban ez a mutató 50–75%-os. A népesség következő 40%-a, amelyet általában a középosztállyal azonosítanak, az összes jövedelemből 30–35%-kal rendelkezik, de a felhalmozott vagyonnak mindössze 5–10%-ával. A dél-afrikai társadalom tehát középosztály nélküli társadalom, ennek minden hátrányával és veszélyével. A legszegényebb 50% a jövedelmek mindössze 10%-ával rendelkezik, de nincsen mérhető vagyona.⁹ Az apartheid idején az egyenlőtlenség mögött egyértelműen a faji diszkrimináció állt, a nem fehérek csak rosszabbul fizetett állásokat kaphattak, ingatlanokat nem vagy csak szigorú feltételekkel birtokolhattak, az afrikaiak földjét kisajátították. Ennek eredményeként az 1980-as évek végére Dél-Afrika 122 millió hektárnyi területéből a fehérek (akkor 4,5 millió fő) birtokoltak 81,2%-ot. A több mint 22 millió afrikainak a terület 12,8%-a jutott. A „fehér” földek egy részét félvérek, illetve ázsiaiak (indiaiak) tulajdonolták, az ország összterületének összesen 2,4%-át. További 3,6% volt az afrikaiak törvény által el nem ismert, illegális földbirtoka a fehér területeken. Így összességében az apartheid korszakának végére a fehérek a teljes dél-afrikai terület 84,6%-ának birtokában voltak.¹⁰

A többségi uralom alatt, 1994 és 2013 között, 4813 farm „váltott bőrszín”, ez 4,123 millió hektár földet és 230 ezer új földtulajdonost jelentett, az arány tehát elenyésző. Egy 2010-es reprezentatív felmérés szerint a dél-afrikai fekete népesség úgy gondolta, hogy a földeket a fehér telepesek jogtalanul sajátították ki maguknak, s ezért nincs joguk ma ezt a tulajdont megtartani. Az ország eddigi, példásan békés átmenetét is beárnyékolhatja, hogy a fekete népesség kétharmada gondolja úgy, hogy a földet vissza kell adni a feketéknek, tekintet nélkül arra, milyen következményekkel járna ez a jelenlegi tulajdonosok számára, s milyen következményei lennének az ország politikai stabilitására. A fehér népesség 91%-a nem ért egyet ezzel a vélekedéssel.¹¹ Nincsen talán semmilyen más kérdés, ami a bőrszín mentén hasonlóan megosztaná Dél-Afrika társadalmát. A vagyonosodásban azonban a többi szektor teljesen más utat járt. A politikailag jól bekötött afrikaiak 1994 óta meggazdagodtak, a fekete népesség túlnyomó részének viszont nem hozott lényeges életszínvonalbeli változást a többségi uralom, így ma már egyértelműen leszögezhető, hogy a farmokon kívül a dél-afrikai vagyonokat nem faji alapon birtokolják.

⁸ MNDENDE 2013, 74–82.

⁹ ORTHOFER 2016.

¹⁰ DANIELS 1989, 327–338.

¹¹ ATUAHENE 2011, 956.

A hivatalos statisztika szerint a Dél-afrikai Köztársaság GDP-jéhez a mezőgazdaság mindössze 3%-kal járul hozzá, a foglalkoztatottak 7%-át alkalmazva. A teljes mezőgazdasági értéklánc ugyanakkor a nemzeti össztermék közel nyolcadát adja. Ebből a szempontból Dél-Afrika nem lóg ki a feltörekvő gazdaságok sorából. Dél-afrikai sajátosság viszont az ország kiemelkedő gazdagsága ásványkincsekben. A világviszonylatban is fejlettnek számító bányászati szektor a GDP 8%-át adta 2017-ben. Az ipar 13%-ot képvisel, míg a gazdaság mintegy 70%-át a terciális szektor teszi ki.¹²

A dél-afrikai gazdaság az utóbbi években gyengélkedik: a 2000-es évek elejének szerény, 2% körüli növekedése 2005–2006-ban 6% fölért a növekedett, majd a világválság hatására ugyanilyen arányban visszaesett. Néhány év után a GDP 2016-ban 2,3%-kal nőtt, a 2017-es adat 3,1%.¹³ A növekedés tehát nem robosztus, hajlamos az erős kitérésekre pozitív és negatív irányban is. Ennek legfőbb oka az elégtelen foglalkoztatás: a munkanélküliségi adatok 25–40% között szóródnak. A másik komoly hiányossága a dél-afrikai gazdaságnak, hogy miközben a 19. századi gyémánt-, majd aranyláz óta jól be van kötve a világgazdaságba, természetes gazdasági környezete, az afrikai kontinens, még ma is viszonylag csekély arányban, mindössze 10–12%-kal részesedik az ország kereskedelméből.¹⁴

Történeti előzmények

A dél-afrikai történelemírás alapvetően 2 narratíva köré összpontosul. Az egyik az európaiak története, amely az első telepések 1652-es érkezésével kezdődik, a másik pedig az afrikaiak történelme, amely ősi, mint maga a kontinens, de legalábbis a fehérek érkezése előtt kezdődött. Ahogy lenni szokott, az igazság valahol középen van. Afrika valódi őslakói a régen csak busmanoknak és hottentottáknak gúnyolt szánok és koi-koik (együtt koiszánok), akiket az úgynevezett „bantu vándorlás” szorított a kontinens déli, sivatagos és félsivatagos vidékeire. S míg Fokföldön a fehér telepések nyomultak gyorsan a belső területek felé, ezzel párhuzamosan a bantu nyelvű csoportok elfoglalták a mai Dél-Afrika északi és északkeleti részeit. A Holland Kelet-Indiai Társaság azonban nem kívánt nagy népességű gyarmatot létrehozni, s 1707 után megtiltották az újabb telepések érkezését, emiatt Dél-Afrika története másképpen alakult, mint a többi európai telepesgyarmaté. A ma élő búrok túlnyomórészt az 1652–1707 között érkezettek leszármazottai. A búrok 1702-ben találkoztak először bantu vadászok kis csoportjával, de csak Fokföld határainak 1770-es kiterjesztése után került a két nép egymással közvetlen érintkezésbe. A társaság a 18. század végén tönkrement, így a holland állam volt kénytelen a terület irányítását átvenni. Ám ez nem tartott sokáig, a napóleoni háborúk során a britek kétszer is elfoglalták Fokföldet, s másodjára meg is tartották maguknak a stratégiaiul fontos gyarmatot. A „hosszú 19. század” az angol–búr ellentétek jegyében telt, ezzel párhuzamosan folytatódott a fekete népesség visszaszorítása. Mivel a búrok mentalitását alapvetően a felvilágosodás előtti Európa világlátása határozta meg, jelentős számú fekete rabszolgát tartottak farmjaikon. Amikor a brit alsóház 1833-ban megszüntette a rabszolgatartást a birodalomban, a búrok tömegesen hagyták el Fokföldet.

¹² *SA's key economic sectors* (2018).

¹³ *South Africa GDP Growth Rate 1993–2018* (2018).

¹⁴ MAKGETLANGENG 2003, 87–107.; GILLSON 2010.

1836–1837-ben mintegy 6000 – más források szerint 10 ezer – búr, Kelet-Fokföld fehér lakosságának egyötöde vett részt a „nagy trekben”. A búrok saját államokat alapítottak, amelyek közül néhány rövid életűnek bizonyult, másokat megszálltak a britek, de Oranje Szabad Állam és Transvaal függetlenségét végül ők is elismerték.¹⁵

Az addig bányakincsek nélküli Dél-Afrikában a 19. század utolsó harmadában egymást követték a szenzációs felfedezések: először a kimberley-i gyémántmezőkre bukkantak rá 1867-ben, majd megtalálták a világ máig leggazdagabb aranymezőit a transvaali Witwatersrandon, 1884-ben. Először „gyémántláz”, majd „aranyláz” tört ki, s ez nagyszámú, főként brit bevándorló érkezését eredményezte. Az angol–búr ellentétek két háborúhoz is vezettek. Az 1880–1881-es első háború még brit vereséggel végződött, ám az 1899–1902 között vívott második háború gyökerestől felforgatta Dél-Afrikát.¹⁶ Nem utolsósorban a kegyetlen módszerek miatt érzett brit lelkiismeret-furdalás vezetett fordulathoz, Londonban igyekeztek mihamarabb békét kötni. Az 1902. május 31-én aláírt vereenigingi megállapodás éppen ezért a búrok számára érzékeny pontokban vagy engedett, vagy a döntést kitolta a jövőbe. Így hiába váltak Oranje Szabad Állam és Transvaal brit koronagyarmatokká, a nem fehéreket továbbra is kizárták a politikai jogokból. Amikor a két gyarmat 1906-ban, illetve 1907-ben önkormányzatot kapott, akkor ezt a rendszert betonozták be. Sőt 1909-ben, amikor a négy dél-afrikai brit gyarmatot egyesítve domíniumi státuszt adtak az így létrejött Dél-afrikai Uniónak, lényegében a búrok gyakorlata lett általános. Fokozatos szigorítások után 1948-ban intézményesült az apartheid rendszer, amelyben lényegében minden kapcsolat tilos volt a „fajok” között, nem házasodhattak, nem létesíthettek szexuális kapcsolatot egymással, nem tanulhattak, dolgozhattak, szórakozhattak, utazhattak együtt, de még egyazon padra sem ülhettek le.¹⁷ Az igazságtalan rendszer ellen a fekete többség tiltakozott. Legnagyobb akciójuknak 1960. március 21-én véres rendőrsortűz vetett véget, 69 ember maradt holtan a földön. A várható szankciók miatt Dél-Afrika kilépett a Nemzetközösségből, és megalkult a Dél-afrikai Köztársaság. A rezsim azonban nem tudta konszolidálni önmagát, 1966. december 16-án az ENSZ az apartheidet emberiesség elleni bűncselekménynek nyilvánította. Az erjedés megállíthatatlan volt, a diákok tiltakozását a rezsim 1976-ban brutális erőszakkal igyekezett letörni: Sowetóban közel 700 fiatalt öltek meg a rendőrök. A mérszárlásnak minden korábnál nagyobb nemzetközi visszhangja volt, felerősödött a további szankciókat követelők táborra. Ebből már Pretoria legfontosabb szövetségesei sem húzhatták ki magukat, s ez megpecsételte az apartheid sorsát.¹⁸

1983-ban a fehér kisebbség megkísérelte a félvéreket és az indiaiakat politikailag leválasztani a feketékről egy olyan új alkotmánnyal, amely számukra is külön-külön parlament működtetését tette lehetővé. A rendelkezés az ország történetének legvéresebb zavargásait váltotta ki. A fekete townshipekben mindennapossá váló összecsapások, az egyre jobban fájó nemzetközi szankciók, s az arany árának mélyrepülése válságba taszították a gazdaságot. A régi gárda vezetője, Pieter Willem Botha elnök lemondott, helyére 1989 augusztusában Frederik de Klerk került. 1990. február 2-án de Klerk sorsfordító beszédet tartott. Az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress, ANC), a Pánafrikai Kongresszus (Pan Africanist Congress, PAC) és a Kommunista Párt betiltását hatályon kívül

¹⁵ BUTLER 2004, 8.

¹⁶ BUTLER 2004, 12.

¹⁷ WOLPE 2006, 78–79.

¹⁸ SAUNDERS 1983, 162–163.

helyezte. Nelson Mandelát, az ANC 1962 óta börtönben ülő, élő legendává vált vezetőjét és a többi politikai foglyot kiengedte börtönből. 1991-ben az apartheid két alaptörvényét, az 1936-os földtörvényt (amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87%-át) és az 1950-es, a népesség kötelező faji besorolását elrendelő törvényt visszavonták.

De Klerk 1992 tavaszán referendumot írt ki a fehér választók körében, „Támogatja-e a reformfolyamat folytatását, amelyet az ország elnöke 1990. február 2-án kezdett el, s amelynek célja a tárgyalások útján új alkotmány kidolgozása?” kérdéssel. A 85%-os részvétellel megtartott népszavazáson a fehér szavazók majdnem 70%-a igennel válaszolt a feltett kérdésre. Ezzel elhárult minden akadály az apartheid rendszerének eltakarítására. A „tárgyalásos forradalom” 1994 áprilisában ért véget, amikor – Dél-Afrika történetében először – az egy ember, egy szavazat elve alapján szabad választásokat tartottak.¹⁹

Dél-Afrika 1994 után

Az ANC nagy fölénnyel, közel kétharmados többséggel nyerte az 1994-es választásokat. A párt nagy tekintélynek örvendő vezetője, Nelson Mandela lett az ország első fekete elnöke. Mandela a megbékélésre fektette a hangsúlyt, nem engedett a radikálisok bosszúra törekvő politikájának. A „szivárványnemzet” koncepciója egyben segített kifogni a szelet a fehér szélsőségesek vitorlájából is, akik egy önálló búr állam megteremtéséért kardoskodtak. Mandela elnökségéhez azonban olyan felfokozott várakozások kapcsolódtak, amelyeket lehetetlenség volt valóra váltani. A politikai hatalom megszerzése után a gazdasági hatalmat már nem lehetett egy tollvonással a fekete többség kezébe adni. Mandela még a választások előtt egyértelművé tette, hogy nem fog államosításokba kezdeni, ami a kirívó vagyoni egyenlőtlenségek felszámolásának legegyszerűbb útja lett volna. Elkerülendő más afrikai országok negatív tapasztalatait, a reformok csak nagyon óvatosak voltak. Főként a legkirívóbb egyenlőtlenségek felszámolása volt a cél, például a mindenki számára elérhető egészséges ivóvíz és az áramellátás megteremtése. A békés átmenet biztosítása azonban mindennél fontosabb volt, az ezen a téren elért sikerek tették Mandelát igazán népszerűvé otthon és a nemzetközi porondon egyaránt.

Első elnöki ciklusa lejártával Mandela népszerűsége csúcán távozott a hatalomból. Nagy megtiszteltetés volt a rendszerváltást megélt Magyarország számára, hogy a nemzetközi búcsúlátogatások sorába Budapest is bevette, mivel a magyar diplomácia élen járt a magyar–dél-afrikai kapcsolatok gyors fejlesztésével abban, hogy az apartheid miatt hosszú időn keresztül kirekesztett Dél-afrikai Köztársaság immár teljes jogú tagként visszatérjen a nemzetközi közösségbe. Mandela helyét 1999 júniusától Thabo Mbeki vette át, aki az ANC-n belül a mozgalmi elit képviselője volt, roppant művelt, élete nagyobb részét száműzetésben töltött ember, akinek az apja Mandela közvetlen harcostársa volt, sőt együtt is ültek az apartheid börtönében. Mbeki közel két teljes cikluson keresztül állt Dél-Afrika élén, anélkül, hogy képes lett volna a tömegek nyelvén beszélni, a párt különböző frakcióit integrálni. Talán akkor sem tudott volna átütő sikereket elérni, ha rendelkezik Mandela karizmájával, hiszen a várakozásokat minden oldalon teljesíteni lehetetlenség

¹⁹ BÚR 2011, 196–198.

lett volna. Mbekinek még így is sikerült 2004-ben feltornásznia az ANC-re leadott voksok arányát közel 70%-ra, ami elvben akár az önálló alkotmányozást is lehetővé tette volna pártja számára.²⁰ Néhány kétség kívül jelentős bel- és külpolitikai siker ellenére Mbeki nem tudta Dél-Afrikát az általa kívánatosnak vélt irányba állítani: sem a fekete többség vagyoni felzárkóztatása nem indult meg, sem Dél-Afrika nemzetközi súlya nem nőtt meg a kívánt mértékben.²¹

2007-ben az ANC elnöki posztjáról szóló tisztújításkor Mbeki alulmaradt régi riválisával, Jacob Zumával szemben. A „professzoros” politikust egy igazi „nép fia” váltotta, ám a kettejük közötti ellentét nem ebből fakadt, hanem Zuma zavaros korrupciós ügyeiből, amelyek miatt 2005-ben távozni is kényszerült az alelnöki pozícióból. Az ANC elnökeként viszont Zuma visszatérhetett, s 2008 szeptemberében távozásra kényszerítette Mbekit, hivatali idejének lejártá előtt alig pár hónappal. Az elnöki esküt ideiglenesen Kgalema Motlanthe tette le, hogy 2009 áprilisában aztán a választásokon győztes Zuma learathassa a babérokat. Az iskolázatlan, a konvenciókra fütyülő, „törzsfőnökként viselkedő” Zuma azzal kérkedett, hogy az ANC „Krisztus második eljöveteleig fogja irányítani Dél-Afrikát”.²² Zuma néhol gyerekes, néhol tudatosan a nép egyszerű fiát imitáló megnyilatkozásai („a nőknek nincsen joguk nem férjhez menni”, vagy: lezuhanyozott, miután HIV-pozitív nővel hált, így nem kaphatta el a vírust – ráadásul a nő szerint az államfő megerőszkolta) ellenére céltudatosan gazdagodott.

2010 márciusára a Zuma család már 134 cégben volt érdekelt, ebből 83 cég az ANC-elnökség után került a tulajdonukba.²³ Az igazi gazdagodás azonban csak az elnöki hivatal átvétele után kezdődött. Zuma tízéves országlása alatt nem sok babér termett Dél-Afrikának. A gazdaság fejlődése 5%-ról 1,5%-ra lassult, ami nem érte el a népességnövekedés rátáját, a befektetők elbizonytalanodtak. 2009-ben, Zuma elnökségének kezdetén, az ország adósságállománya a GDP 26%-át tette ki, s ezt sikerült megduplázni. Az államkasszából hiányzó összegek java része magánál Zumánál landolt, vagy az általa támogatott indiai származású szerencselovagoknál, a Gupta családnál, akik a szó szoros értelmében foglyul ejtették a dél-afrikai államot (state capture).²⁴ Zuma nyers, egyszerű modora megőrizte népszerűségét pártja alsóbb soraiban, de mind perverzebb országlása kicsapta a biztosítékot az ANC vezető köreiből. A politikus 2017 decemberében távozni kényszerült az ANC éléről, majd 2018 februárjában pártja az államelnöki székből is visszahívta. Megelőzendő a komolyabb következményeket, Zuma kénytelen volt lemondani, s utódjául megnevezte fő riválisát, Cyril Ramaphosát, aki a következő, 2019-es választásokon is az ANC elnökjelöltje lesz.

Noha Dél-Afrikában többpártrendszer van, az 1994 óta megszakítás nélkül kormányzó ANC-n kívül nincsen olyan politikai formáció, amely váltópárként funkcionálhatna. Az ANC-től messze leszakadva a második legnépszerűbb párt a Demokratikus Szövetség (Democratic Alliance – DA). A valaha fehér liberálisok és csalódott konzervatívok pártja 2015-től Mmusi Maimane személyében az első fekete pártelnökkel rendelkezik. Az utolsó parlamenti választások 2014-ben az országosan leadott szavazatok 22%-át hozták a pártnak, míg a formáció Nyugat-Fokföld tartományban közel 60%-kal tarolt, s így

²⁰ Történelmi okokból az ANC nem élt alkotmányozó többségével, eltekintve néhány alkotmánykiegészítéstől.

²¹ HERBST 2005, 93–105.

²² LOTSHWAO 2009, 901–914.

²³ LODGE 2014, 1–23.

²⁴ *How to fix South Africa?* (2018), 8.

ez a kilenc dél-afrikai tartomány közül az egyetlen, amelyet nem az ANC kormányoz. A DA szeretne az ANC országos kihívója lenni, ám ehhez a szavazótáborát közel kétszeresére kellene növelnie. Kérdéses, hogy a 2019-es választásokig fennmaradó idő elég lesz-e erre, de hosszabb távon a párt sokat profitálhat hatékony nyugat-fokföldi kormányzásából.

A dél-afrikai parlament harmadik legnagyobb pártja a Gazdasági Szabadságharcosok Pártja (Economic Freedom Fighters, EFF). A szavazatok mindössze 6%-át begyűjtő pártot az ANC Ifjúsági Ligájának egykori vezetője, a radikális Julius Malema alapította 2013-ban. Az egykor Zuma kegyeltjének számító Malema nyíltan a társadalmi béke aláásásáért kampányol, a javak radikális újraosztását követelve. Mivel a párt szavazói túlnyomórészt Malema szűkebb hazájából, Limpopo tartományból verbuválódtak, s alapvetően fiatal férfiak, a társadalmi beágyazottság hiánya kérdésessé teszi a párt jövőjét, amely könnyen az egykor szebb napokat látott Nemzeti Párt, a Pánafrikai Kongresszus vagy az Inkatha Szabadság párt sorsára juthat, amelyek támogatottsága már együttesen sem éri el az 5%-ot.

Kihívások, lehetőségek

A dél-afrikai rendszerváltás után hosszú évekig tartotta magát az a vélekedés, hogy az éppen mély válsággal küszködő Afrikát a lokomotív szerepére predesztinált Dél-Afrika lesz képes kihúzni a gödörből. Ezt az apartheid idején betöltött funkció is igazolni látszott, a kontinens „gazdasági óriása” egyben „politikai törpe” is volt, kiközösítve, szankciókkal sújtva. A kontinens ipari termelésének kétötödét adó országtól azt várták, hogy a faji diszkrimináció irracionális korlátozásaitól szabadulva beindítja a rakétákat. Mandela óriási nemzetközi tekintélye ezeket a várakozásokat csak erősítette, a befektetői bizalom is magasra szökött. Dél-Afrika mindenki kedvence volt, azoknak is, akik az emberi jogokat helyezték előtérbe, de a piacgazdaság híveire is bátorítólag hatott a szakítás a radikális retorikával, a három elnököt is kiszolgáló pénzügyminiszter, Trevor Manuel hozzáértő irányításával. Az akkori euforikus hangulatot meglovagolva még az ország állandó ENSZ BT tagsága is elérhető közelségűnek tűnt. A kontinensnek máig nincsen állandó tagja a BT-ben, s a fő riválisok, Egyiptom és Nigéria éppen saját problémáikkal voltak elfoglalva, így logikus választás lehetett volna Dél-Afrika. A BT reformja azonban ezidáig elmaradt, napjainkra pedig újra Nigéria vált a legígéretesebb kandidátussá.²⁵ Dél-Afrika a G–20, majd 2010-től a BRICS²⁶-tagsággal vigasztalódhatott, ám ezek gyakorlati jelentősége kevés.

Az apartheid megszűnése után Kovácsolt tervek nem teljesültek sem a gyors gazdasági növekedéssel, sem a kontinens bajaira gyógyírt hozó dél-afrikai szerepvállalással kapcsolatosan. Ennek viszonylag egyszerű és könnyen belátható okai voltak. A legfontosabb, hogy Dél-Afrika nem rendelkezett a high-tech fejlődéshez elegendő és jól képzett munkaerővel. Megbosszulta magát a megelőző évtizedek rövidlátó, faji alapon diszkrimináló politikája, amely a feketéket nem csupán a jól fizető állásokból, de az oda vezető oktatásból is kizárta. Ráadásul Soweto után a fekete fiatalok milliói még az átlagosnál is gyengébb oktatásban

²⁵ A Dél-afrikai Köztársaság esélyeit csökkentette, hogy Nigérián és Egyiptomon kívül más afrikai országok is bejelentkeztek a BT-tagságra, így Kenya, a polgárháború előtti Líbia, sőt Szenegál is.

²⁶ A BRICS-betűszó öt jelentős gazdasággal rendelkező állam társulását jelenti. Ez az öt ország: Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság. (A betűszó az öt ország angol nevének kezdőbetűiből tevődik össze: Brasil, Russia, India, China és Republic of South Africa.)

részesültek, hiszen a fő szempont a rezsim elleni harc volt. Az iskolákat az ellenállás jegyében szétverő fiatalokból verbuválódott az az „elveszett generáció”, amely számára a felszabadulás túl későn jött ahhoz, hogy képzésbeli hiányosságait pótolni tudja. Az oktatás terén sikerült talán a legkevésbé felszámolni az apartheid örökségét, a kiváló magániskolák mellett a fekete tanulók intézményei továbbra sem képesek színvonalas képzést nyújtani, a diákok jelentős hányada továbbra is funkcionális analfabétaként hagyja el az iskolapadot. A formális szektor alacsony foglalkoztatási rátája további gondot jelent, hiszen az informális szektorból nehéz, bürokratikus akadályokkal tűzdelt az átlépés a formális gazdaságba. Ennél is komolyabb gátja a gyorsabb gazdasági fejlődésnek, hogy a domináns nagyvállalatok és az erős szakszervezetek akadályozzák az innovatív kis- és közepes vállalatok térnyerését. Kormányzati támogatást pedig kizárólag a szőlők szőlőszőlő kapott az ágazat, a tényleges lépések rendre elmaradtak.²⁷

Dél-Afrika 1994 után megnyitotta határait a többi afrikai ország munkavállalói előtt. Ennek az lett az eredménye, hogy még a távoli Nigériából is emberek tömegei érkeztek. Az olyan szomszédos, gazdasági-politikai válsággal küzdő országokból, mint például Zimbabwe pedig egyenesen milliók jöttek, gyakorta a zöldhatáron át, krokodiloktól hemzsező folyókon átkelve. A magasabban képzett zimbabweiek, akiknek számát legalább hárommillióra becsülték, sok ágazatban kiszorították a képzetlenebb helyi munkaerőt. Emiatt 2008-ban és 2015-ben is pogromokba torkolló zavargások törtek ki Dél-Afrika-szerte. Számos afrikai ország a biztonság hiányára hivatkozva felszólította állampolgárait a hazatérésre.²⁸ Az ilyen történések hosszú távon az ország képzett munkaerő-utánpótlását veszélyeztetik, s nem tesznek jót sem a regionális, sem a kontinentális együttműködés erősítését, s ezen belül a dél-afrikai geostratégiai pozíciók erősítését szorgalmazó törekvéseknek sem. A probléma pedig a jövőben csak élesedni fog, a kínai s más, ipari exportban és nyersanyagimportban érdekelt hatalmak felerősíthetik a már ma is Afrika-szerte megfigyelhető dezindusztrializációt, amelynek a fejlett iparral rendelkező Dél-Afrika a legnagyobb vesztese lehet. A befektetők bizalmának megőrzése, a képzett munkaerő biztosítása a két legfontosabb eleme a jövőnek. A régiós és más afrikai államok ezen a téren potenciális versenytársai az országnak, sőt, a főleg kínai infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően, a most Dél-Afrikára épülő logisztikai vonalak (vasutak, kikötők stb.) át- és visszatérőldnek a közelebbi alternatív útvonalakra. Ha versenyben akar maradni ezen a téren, Dél-Afrikának innovatív megoldásokat kell találnia.

Dél-Afrika minden szomszédjával jó viszonyt ápol, nincsenek konfliktusai. Határvitája is mindössze Namíbiával van az Oranje folyó közös szakaszán. A még a gyarmati múltból örökölt szerződés szerint a folyó északi partja képezi a határvonalat, Namíbia alkotmányban is rögzített határa viszont a folyó középvonala. A két ország talált már megoldást ennél nagyobb horderejű határvitára is (például a Bálna-öböl esetében), semmi kétség, hogy ez az ügy nem fogja mérgezni a két ország viszonyát.²⁹

Alig egy évtizeddel ezelőtt Dél-Afrika legnagyobb kihívásának a HIV-fertőzöttség és az AIDS-járvány számított. Ezen a téren nagy lépést tett előre az ország, a probléma agyonhallgatásától, az érintettek félreinformálásán és megbélyegzésén át eljutottak odáig,

²⁷ BERNSTEIN 2014, 20–47.

²⁸ MISAGO–LANDAU–MONSON 2009, 67.

²⁹ KAMUNDU 2011, 50.

hogy évente több mint tízmillió tesztet végeznek, s a HIV-fertőzöttek 86%-át még a kezdeti stádiumban kiszűrrik. 2016-ban az országban 7,1 millió főt, a felnőtt népesség közel ötödét tartották nyilván HIV-fertőzöttként, az új fertőzések száma 270 ezer volt, s AIDS-ben 110 ezer ember hunyt el. A számok még mindig ijesztők, de már sokkal alacsonyabbak a korábbi évek átlagainál, s különösen öröndetes a gyerekkori fertőződés visszaszorulása.³⁰

Dél-Afrika és Magyarország

A rendszerváltás előtt Magyarország formális kapcsolatokkal nem rendelkezett a gyakran (és igaztalanul) „fasiszta államnak” bélyegzett Dél-afrikai Köztársasággal, annak ellenére, hogy ismert volt az ott élő magyar közösségek története. Namíbia függetlenné válása (1990) előtt Magyarország is részt vett az ENSZ Namíbiai Átalakítást Segítő Csoportja (United Nations Transition Assistance Group, UNTAG) munkájában, amely az első szabad választásokat készítette elő. A magyar kontingens részvételéhez Dél-Afrikának is hozzá kellett járulnia. Ehhez kapcsolódóan Magyarország kezdeményezte a Dél-Afrikában élő magyar közösségek képviselete érdekében egy iroda felállítását Pretoriában. Nelson Mandela szabadon bocsátását követően megtörtént az első külügyminiszteri találkozó is Magyarországon. A diplomáciai kapcsolatok felvételére ugyanakkor csak közvetlenül az apartheid bukása után került sor.

A magyar tőzsde újraélesztésében szerepet játszott johannesburgi tőzsdesegítség is. Ez az akkori szoros kapcsolatokról árulkodott. Dél-Afrika figyelt a rendszerváltás magyar tapasztalataira, még az új alkotmány megfogalmazása terén is (végül a belga alkotmányt vették mintának). Történtek kísérletek a két gazdaság összekapcsolására is, mint például a krivoj rogi gyenge minőségű vasérc felváltása dél-afrikaira, Ikarusz autóbuszok exportja, esetleg összeszerelése, ám ezek – és sok más terv – a nagy távolságok és a magyar tengeri kikötő hiánya miatt nem realizálódtak. Az 1990-es években sok afrikai menedékkérő dél-afrikainak mondta magát, mivel a kontinensen egyedül ezzel az országgal volt vízummentes az utazás, ám az ilyen esetek kiszűrése nem okozott gondot, így ez nem terhelte meg a kapcsolatokat, biztonsági kockázatokat nem hordozott. A pretoriai nagykövetség mellett Magyarország Fokvárosban főkonzulátust működtetett, ami szintén privilegizált kapcsolatokról tanúskodott. Ugyanakkor az élénk politikai és kulturális kapcsolatokat a továbbiakban sem sikerült tartósan gazdasági téren is kamatoztatni. Hiába vált Dél-Afrika messze a legfontosabb külkereskedelmi partnerré Afrikában, a teljes magyar kivitel a kontinensre a magyar export mindössze 1%-át érte el – a behozatalban még rosszabb, 0,1% az arány.³¹

A déli nyitás meghirdetésekor a Magyar Nemzeti Kereskedőház képviseletet nyitott Pretoriában. A várakozások újfent nagyok voltak, ám az áttörés ismét elmaradt. A kis- és közepes vállalatok számára túl messzi, kevésbé ismert és költséges volt ez a piac, a nagyok pedig mindenfajta állami beavatkozás nélkül is képesek voltak a forgalom fenntartására. Így a kereskedőházi képviselet bezárt.

³⁰ *HIV and AIDS in South Africa* (2018).

³¹ KSH 2017.

2017-ben Magyarország 55,5 milliárd forint értékben exportált, és közel 11 milliárd forint értékben importált Dél-Afrikából,³² ez az előző évekhez képest jelentős visszaesés (voltak évek, amikor a kivitelünk közel négyszer nagyobb volt), ám a nagy cégek üzletpolitikai döntéseinek fényében természetes az ilyen hullámlás, ezen a téren a jövőben sem várható változás. Az viszont prognosztizálható, hogy a földrajzilag sokkal közelebb fekvő észak-afrikai országok belső viszonyaik normalizálásával visszavehetik vezető szerepüket a magyar–afrikai kereskedelemben. Potenciálisan Dél-Afrika az egyenlítőől délre fekvő afrikai országok felé ugródeszka is lehet a magyar vállalkozásoknak.

A magyar–dél-afrikai kapcsolatokat nem terhelik örökölt problémák, nincsen potenciális terrorfenyegetés sem ebből a régióból, az ott élő magyarok és a Dél-afrikai Köztársaság egyfajta hidat jelentenek a déli Afrika többi országához is, ami tudatosult is a szereplőkben. Mindezek az adottságok és a legújabb együttműködési területek megnyitása a jövőre nézve biztató eredményekhez vezethet.

A politikai, kulturális, oktatási-tudományos kapcsolatok terén is jó lehetőségek vannak az együttműködés fejlesztésében. A már meglévő együttműködések folyamatos karbantartása is fontos, például a Stipendium Hungaricum program révén Dél-Afrikának (és az összes többi országnak!) felajánlott ösztöndíjaknál – a helyi igényekhez való jobb alkalmazkodás mellett – fontos lenne az érkező hallgatók kiválasztásának hathatós monitorozása, hogy hosszú távon a partnerországok és a programban szereplő vállalatok és egyének is maximálisan profitálhassanak e befektetésből.

Felhasznált irodalom

- 2016/17 *South Africa Yearbook: Land and its people* (s. a.). Elérhető: www.gcis.gov.za/sites/default/files/docs/resourcecentre/yearbook/LandPeople2017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- ATUAHENE, Bernadette (2011): Paying for the Past: Redressing the Legacy of Land Dispossession in South Africa. *Law & Society Review*, Vol. 45, No. 4. 955–989. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2011.00462.x>
- BERNSTEIN, Ann (2014): South Africa's Key Challenges: Tough Choices and New Directions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 652. 20–47.
- BÚR Gábor (2011): *A szubzaharai Afrika története 1914–1991*. Budapest, Kossuth.
- BUTLER, Anthony (2004): *Contemporary South Africa*. London, Palgrave Macmillan.
- DANIELS, Rudolph (1989): The Agrarian Land Question in South Africa in its Historical Context, 1652–1988. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 48, No. 3. 327–338. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1989.tb03185.x>
- DONNENFELD, Zachary (2018): SA is overexploiting its water system, and the problem is getting harder and costlier to fix. *ISS*, 2018. 02. 05. Elérhető: <https://issafrica.org/iss-today/south-africas-water-crisis-is-bigger-than-the-cape?> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- FRASER, Isabelle (2015): South African university ends teaching in Afrikaans after protests. *The Telegraph*, 2015. 11. 13. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/southafrica/11993953/South-African-university-ends-teaching-in-Afrikaans-after-protests.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 18.)

³² KSH (é. n.).

- GILLSON, Ian (2010): Deepening Regional Integration to Eliminate the Fragmented Goods Market in Southern Africa. *Africa Trade Policy Notes*, No. 9. Elérhető: <http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGTOPTRADE/Resources/9SouthernAfricaRegionalIntegrationREDESIGN3.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- HERBST, Jeffrey (2005): Mbeki's South Africa. *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 6. 93–105. DOI: <https://doi.org/10.2307/20031779>
- HIV and AIDS in South Africa* (2018). Elérhető: www.avert.org/professionals/hiv-around-world/sub-saharan-africa/south-africa (A letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- How to fix South Africa? (2018). *The Economist*, February 24th – March 2nd 2018.
- KAMUNDU, Moses (2011): *The Orange River boundary dispute between Namibia and South Africa: Territorial and Legal Position*. Windhoek, University of Namibia.
- KSH (2017): *Jelentés a külkereskedelem 2016. évi teljesítményéről*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/kulker16.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- KSH (é. n.): *A külkereskedelmi termékforgalom forintban, országok szerint (2001–)*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qkt009b.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- LODGE, Tom (2014): Neo-patrimonial politics in the ANC. *African Affairs*, Vol. 113, No. 450. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1093/afraf/adt069>
- LOTSHWAO, Kebapetse (2009): The Lack of Internal Party Democracy in the African National Congress: A Threat to the Consolidation of Democracy in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, Vol. 35, No. 4. 901–914. DOI: <https://doi.org/10.1080/03057070903313244>
- MAKGETLANGENG, Sehlare (2003): South African Economic and Trade Policy in Africa: A Critical Analysis. *African Journal of Political Science*, Vol. 8, No. 2. 87–107. DOI: <https://doi.org/10.4314/ajps.v8i2.27355>
- Mid-year population estimates 2017* (2017). Elérhető: www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03022017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- MISAGO, Jean Pierre – LANDAU, Loren B. – MONSON, Tamlyn (2009): *Towards Tolerance, Law, and Dignity: Addressing Violence against Foreign Nationals in South Africa*. Johannesburg, IOM.
- MNDENDE, Nokuzola (2013): Law and religion in South Africa: An African traditional perspective. *Dutch Reformed Theological Journal*, Vol. 54. 74–82. DOI: <https://doi.org/10.5952/54-0-292>
- ORTHOFFER, Anna (2016): Wealth inequality in South Africa: Evidence from survey and tax data. *REDI3x3 Working Paper*, No. 15. Elérhető: www.redi3x3.org/sites/default/files/Orthofer%202016%20REDI3x3%20Working%20Paper%2015%20-%20Wealth%20inequality.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Percentage of population of South Africa by population group. National overview* (2011). Elérhető: <http://mobi.statssa.gov.za/census2011/Population%20Groups.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- SA's key economic sectors (2018). *Brand South Africa*, 2018. 01. 02. Elérhető: www.brandsouthafrica.com/investments-immigration/business/investing/sas-key-economic-sectors (A letöltés dátuma: 2018. 03. 25.)
- SAUNDERS, Christopher (1983): *Historical Dictionary of South Africa*. New York, Scarecrow Press.
- South Africa GDP Growth Rate 1993–2018* (2018). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/south-africa/gdp-growth> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- WOLPE, Harold (2006): Capitalism and cheap labour power in South Africa: From segregation to apartheid. In DUBOW, Saul – BEINART, William eds.: *Segregation and Apartheid in Twentieth Century South Africa*. London, Routledge.